

NMBS **BEZET BEDRIJF**

tussen collaboratie en verzet

COLOFON

Auteurs: Eef Cornelissen en Axel Pleeck

Coördinatie door Train World: Kris Vlaeminck en Alice Herman

Illustraties Mara en de trein: Olma Niak

Vormgeving: Ruth Van Wichelen

Coverbeeld: © Marie-Françoise Plissart

1. HANDLEIDING

Intro.....	5
Wat is filosoferen met kinderen en jongeren?	6
Filosoferen, hoe doe je dat?.....	7
De dialoogactiviteit afsluiten.....	10
Aan de slag met deze bundel!	10

2. FILO-WORKSHOPS

Zit het kwaad in elke mens?	12
De goede soldaat.	18
Mara en de trein.....	22

Beeldmateriaal bij de filo-workshops
kan je downloaden via trainworld.be/nl/scholen

1. HANDLEIDING

INTRO

De oefeningen in deze bundel bestaan uit verschillende filo-workshops die je zowel in het museum als in de klas kan uitvoeren. Deze workshops werden ontwikkeld in het kader van de tijdelijke tentoonstelling 'NMBS, bezet bedrijf: tussen collaboratie en verzet' en loopt van 26 september 2025 t.e.m. 28 juni 2026.

Bij de workshop hoort een gidsbezoek rond het thema van de tentoonstelling. De workshop kan ook na afloop van de tijdelijke tentoonstelling geboekt worden.

Tijdens de tentoonstelling 'NMBS, bezet bedrijf: tussen collaboratie en verzet' maken leerlingen kennis met de complexe rol die de Belgische spoorwegen speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog. NMBS was op dat moment zowel het grootste bedrijf als de belangrijkste openbare dienstverlener van het land. Tijdens de oorlog bleven de treinen rijden. De spoorwegen waren in grote mate verantwoordelijk voor de bevoorrading van grondstoffen en voedingsmiddelen en bepaalde in zekere zin ook mee het lot van de bevolking en de industrie.

NMBS had op een bepaald moment geen andere keuze dan samen te werken met de Duitse bezetter. Ze levert spoorwegdiensten als onderdeel van de oorlogsinspanning van het nieuwe Reich. Maar al snel loopt het mis. Tussen 1941 en 1944 nemen de Belgische spoorwegen deel aan de deportatie van 189.542 dwangarbeiders, 16.081 politieke gevangenen, 25.490 Joden en 353 Roma naar Duitsland en de kampen in Oost-Europa. Ondanks sterk verzet binnen het bedrijf blijven de treinen tot de laatste dag van de oorlog rijden. De geschiedenis van NMBS tijdens deze complexe periode zit vol tegenstrijdigheden, tussen collaboratie en verzet. Dit dilemma blijft ook vandaag nog relevant. In welke mate kunnen we compromissen sluiten met een dictatuur om het algemeen belang te dienen? Wanneer en hoe kunnen we ons het best verzetten? Hoe gaan we om met nieuwe regels van een bezetter als er plots een oorlog uitbreekt? In hoeverre moeten we gehoorza-

men aan de autoriteiten? Welke (machts-)mechanismen spelen hierbij een rol?

Deze tentoonstelling maakt deel uit van de herdenkingsactiviteiten van NMBS en is gebaseerd op het onderzoek van Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (CegeSoma) naar de rol van de Belgische spoorwegen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Meer info vind je in het boek 'Bezette Bedrijf. De oorlogsgeschiedenis van NMBS' van Nico Wouters (Lannoo, 2023). Dit boek is hét referentiewerk over NMBS en haar rol in de deportaties, het verzet en de collaboratie, tijdens de Tweede Wereldoorlog in bezet België.

Tijdens de tentoonstelling worden leerlingen uitgedaagd om stil te staan bij complexe concepten zoals 'verantwoordelijkheid', 'macht en autoriteit', 'goed en kwaad' en de rol van het verzet.

Tijdens de filo-workshops die in deze bundel beschreven staan, krijgen leerlingen de kans om hun inzichten rond deze kernconcepten verder uit te diepen.

De filo-workshops bestaan uit creatieve oefeningen en dialogische reflectie-oefeningen die in eerdere varianten reeds getest werden met kinderen en jongeren in verschillende educatieve contexten (meer info in artikels uit de literatuurlijst achteraan). Het hart van de dialoogmethode bestaat uit de reflectiemethode 'filosoferen met kinderen en jongeren', aangevuld met elementen uit 'geweldloze communicatie' om een veilige dialoogcontext te garanderen.

Link met de eindtermen

In het hoofdstuk 'Kritisch denken stimuleren via filosofische leeractiviteiten' uit het boek 'Kwaliteitsvolle leermiddelen' (2024), staat beschreven waar de filosofische dialoogmethode aansluit bij de eindtermen van zowel het basisonderwijs als het secundair onderwijs (zie literatuurlijst).

WAT IS FILOSOFEREN MET KINDEREN EN JONGEREN?

Wie bepaalt wat goed is? Hoe ziet een ideale samenleving eruit? Kan de waarheid veranderen? Beslissen mijn ouders wat ik belangrijk vind, de leerkracht, mijn vrienden? Of beslis ik dat helemaal zelf? Wat kunnen we leren uit het verleden? Hoe begint een oorlog? Is oorlog hetzelfde als ruzie? Waar komt mijn mening vandaan? Beslissen we met ons gevoel of ons verstand?

Filosoferen is een dialoogactiviteit waarin kinderen en jongeren samen kritisch nadenken over grote thema's en samenlevingsvragen.

Thema's zoals vrijheid, verantwoordelijkheid, geluk, identiteit, 'oorlog en vrede' of 'goed en kwaad' zijn complex en roepen **grote vragen** op die vaak geen éénduidige antwoorden hebben. Daarnaast zijn mogelijke antwoorden op deze vragen ook afhankelijk van de tijd en context waarin we leven.

Door samen na te denken en verschillende invalshoeken te verkennen, leren we dat antwoorden op grote samenlevingsvragen zelden zwart-wit zijn. De nadruk ligt tijdens het filosoferen dus niet op het vinden van dat ene juiste antwoord,

maar op het verkennen van verschillende perspectieven op een kritische manier. Naast zorgvuldig en genuanceerd leren denken, is het ook een sociale en democratische activiteit. We zoeken samen naar mogelijke antwoorden op complexe vragen die voor iedereen in onze samenleving van belang zijn. Tijdens de dialoogactiviteit leren we naar elkaar te luisteren en onderzoeken we elkaars wereldbeelden op een beschouwende manier, zonder de persoon aan te vallen die een idee heeft geponeerd.

De nadruk ligt niet op het overtuigen van de ander dat ik gelijk heb, maar op het onderzoeken van oordelen waarop onze meningen gebouwd zijn. We leren 'met elkaar' in plaats van 'tegen elkaar' te praten.

Een filosofisch gesprek is geslaagd als kinderen en jongeren samen hebben nagedacht en als hun inzicht in het thema vergroot is.

FILOSOFEREN,

HOE DOE JE DAT?

Kunnen goede mensen ook slechte dingen doen? Moet je altijd eerlijk zijn, ook als je weet dat de waarheid kwetst? Stel dat je ziet dat een klasgenoot gepest wordt, ben je dan schuldig als je niks zegt tegen de leerkracht?

Een filosofische dialoogactiviteit begint steeds met een filosofische vraag of een prikkel die verschillende perspectieven uitlokt, zoals een ethisch dilemma of een gedachte-experiment. Deze vraag of prikkel is dan het startpunt van een gezamenlijk denkproces.

De dialoogactiviteiten worden begeleid door de gids of leerkracht die tijdens de activiteit **gespreksleider** wordt. De gespreksleider creëert een veilige spreekruimte en geeft zelf geen antwoorden, maar stelt kritische vragen die kinderen en jongeren uitdagen om diep na te denken over het thema.

A. INSTALLEER EEN VEILIGE DIALOOGRUIMTE

Om ervoor te zorgen dat iedereen zich uitgenodigd voelt om deel te nemen aan de dialoog, is het belangrijk om een veilige context te creëren, waarin mét elkaar gedacht wordt in plaats van tegen elkaar. Een filosofische dialoog is geen debat en kent geen winnaars of verliezers. Iedereen moet zich vrij voelen om evenwaardig deel te nemen zonder angst voor de gevolgen van zijn of haar mening.

“De kinderen leren luisteren naar elkaars visie, en daardoor leren ze soms van gedachte veranderen door een nieuw argument van een klasgenoot of leren ze elkaar beter begrijpen.”

(leerkracht 6^e leerjaar)

Leg voor je de filo-workshop begint uit wat filosoferen is en maak afspraken over de dialoogactiviteit.

- Leg kort uit wat je gaat doen en wat de doelstelling is. Het doel is om samen na te denken, te leren van elkaar en ons inzicht in de thema's te vergroten.
- Maak afspraken over het gesprek. Wie spreekt wanneer? Bv. vinger opsteken of via een gespreksbal.
- Leg uit dat alle meningen de moeite waard zijn om te onderzoeken, maar dat er steeds respectvol gesproken wordt. Maak duidelijk dat er een verschil bestaat tussen een mening en de persoon die een mening uit.
- Er worden dus geen discriminerende of haatdragende uitspraken gedaan. Er worden ook geen personen aangevallen. Je kan een regel afspreken om deze veiligheid te garanderen of een pauzeknop introduceren. Een pauzeknop is een denkbeeldige knop die door iedereen op elk moment ingedrukt kan worden als er onveiligheid of ongemak optreedt.

EXTRA TIPS

- Straal vertrouwen uit.
- Stel je empathisch op en probeer mee te kijken door de bril van alle kinderen en jongeren, ook als een perspectief botst met dat van jou.
- Let ook op de lichaamshouding. Op welke manier 'speelt' het thema in deze groep? Wie zegt wat? Op welke manier? Wie raakt dit thema het meest? Of wie stelt zich onverschillig op?
- Geef iedereen een stem. Tijdens dialoogactiviteiten over gevoelige samenlevingsthema's bestaat de kans dat de luidste roepers de meeste ruimte innemen. Dit kan intimiderend overkomen voor stillere kinderen en jongeren, terwijl de nuance soms bij deze stille middengoep te vinden is.
- Vraag regelmatig wie akkoord gaat (hand opsteken, rechtstaan, duim omhoog of omlaag ...), wie niet akkoord gaat en wie twijfelt. Zo betrek je de hele groep en breng je het denken van **iedereen in beeld**.
- Het is belangrijk dat iedereen op elk moment kan volgen met het gesprek. **Vat regelmatig samen** of duidt een 'samenvatter' aan. In de klas kan je ook een bordschema maken of een leerling aanduiden die een bordschema maakt waarop de belangrijkste gedachten en/of argumenten staan. Het bordschema is dan het visueel geheugen van de groep, hier kan je steeds op terugvallen.
- **Gebruik ook niet-talige dialoogoefeningen.** Voor sommige kinderen en jongeren is het niet evident om verbaal te participeren aan de dialoogactiviteiten, omdat ze bijvoorbeeld de schooltaal nog niet volledig beheersen. **Fysieke denkoefeningen** zoals denklijnen of fysieke sorteeroefeningen stellen ook hen in staat om zich op een andere manier te uiten. Zeker in grootstedelijke klassen met een meertalige leerlingenpopulatie is dit een extra troef om iedereen bij de activiteit te betrekken.
- Introduceer '**de lege stoelen**' in de cirkel. Als iedereen hetzelfde denkt of als niemand de controversiële standpunten van de dominante stemmen in de groep durft bevragen, kan je vragen: 'Welke andere antwoorden op deze vraag kunnen nog mogelijk zijn?' Iemand kan die visie dan vertegenwoordigen door op de lege stoel te gaan zitten en het standpunt uit te leggen. Je kan ook twee lege stoelen introduceren, zodat de stem op de lege stoel ondersteund kan worden.

B. STIMULEER EEN KRITISCHE DIALOOG OVER VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN TIJDENS DE FILO-WORKSHOP

- Berg je eigen oordeel even op in de kast als dialoogbegeleider.
- Verwondering werkt stimulerend. Stel je **open en geïnteresseerd** op voor verschillende perspectieven.
- Filosoferen is diep nadenken. Zorg voor **rust** in het lokaal of zoek een rustige plek in het museum.
- Ga in een **cirkel** zitten of staan. Zo kan iedereen elkaar horen of zien en benadruk je de gelijkwaardigheid van alle deelnemers.
- Oordeel niet over de antwoorden, maar **stel kritische vragen** om de dialoog te simuleren.
  - **Vraag naar argumenten**
    - › Kan je uitleggen waarom je dat denkt?
    - › Kan je aantonen dat jouw redenering klopt?
    - › Wat is jouw belangrijkste argument hiervoor?
  - **Vraag naar extra duiding**
    - › Waar komt dit idee vandaan?
    - › Kan je een voorbeeld geven dat dit aantoont?
    - › Weet je dit of denk je dit?
    - › Is dit een feit of een mening?
    - › Vind je dat iedereen dat zou moeten vinden?
  - **Vraag naar gevolgen**
    - › Is dat altijd zo?
    - › Geldt dat voor iedereen?
    - › Wat zijn de gevolgen hiervan voor de anderen?
  - **Vraag naar verschillende perspectieven**
    - › Wie heeft een ander idee?
    - › Zijn er nog andere antwoorden mogelijk?
    - › Kan het omgekeerde ook kloppen?

EXTRA TIPS

- Hou de kritische vragen bij de hand tijdens de dialoogactiviteit. Dit helpt om de vraagtechniek onder de knie te krijgen, zeker de eerste keer.
- Vraag niet aan de kinderen: 'Wat voel je?' Dat is een psychologische vraag. Filosoferen betekent dat we op een beschouwende manier onszelf, de ander en de wereld onderzoeken. Stel de vraag 'Wat denk je?' om die beschouwende positie te stimuleren.

DE DIALOOGACTIVITEIT

AFSLUITEN

Tijdens een filosofische dialoogactiviteit worden verschillende denkpijlers onderzocht. Het is zinvol om op het einde van elke activiteit even te bevragen wat blijft hangen. Tijdens dit nagesprek vat je het gesprek samen en herhaal je de belangrijkste inzichten. Daarna vraagt de gespreksleider hoe de kinderen en jongeren de dialoog hebben ervaren:

- Was het moeilijk, gemakkelijk, interessant... om over deze kwestie samen na te denken?
- Vraag ook wie van inzicht/mening veranderd is en hoe dat kwam.

EXTRA OPDRACHT NA EEN FILO-WORKSHOP.

Sluit af met een vragenronde. Geef een postkaart of post-it waarop de kinderen en jongeren een vraag noteren die bij hen blijft nazinderen.

EXTRA KLASTIP

In de klas kan je ook een filosofieschrift leggen en na elk gesprek de onbehandelde vragen noteren voor een volgend gesprek. Je kan het filosofieschrift op een centrale plaats in de klas leggen, zodat de kinderen hier ook op andere tijdstippen vragen in kunnen noteren.

“Mijn leerlingen werden tijdens het filosoferen uitgedaagd om argumenten te geven en echt te luisteren. Ze waren echt kritisch aan het denken samen.”

(leerkracht 5^e leerjaar)

AAN DE SLAG

MET DEZE BUNDEL!

De oefeningen zijn zowel geschikt voor leerlingen uit het lager (vanaf 3^e graad) als secundair onderwijs. Enkel bij sommige oefeningen maken we een onderscheid.

De leerkracht of gids kiest uit de bundel een filo-workshop die hem/haar het meest aanspreekt.

Sommige filo-workshops zijn uitgebreider dan andere. Afhankelijk van de beschikbare tijd of afhankelijk van de groep kies je om de hele filo-workshop te doen of slechts een onderdeel ervan te behandelen.

2. FILO-WORKSHOPS

Zit het kwaad in elke mens?

THEMA'S

Gehoorzaamheid, autoriteit, vrije wil, regels, verantwoordelijkheid, goed en kwaad

MATERIAAL

- Stiften
- Touw
- Oude tijdschriften of kranten
- Post-its
- A3 papier
- Lijm
- Plakband

STAP 1

OPWARMINGSOEFENING GEHOORZAAMHEID, VOLGZAAMHEID EN AUTORITEIT.

Zet de leerlingen in een cirkel op kussens of stoelen, zonder tafel.

1. Vraag aan de leerlingen om hun ogen te sluiten gedurende tien seconden.
2. Vraag hen om na tien seconden hun ogen open te doen.

Herhaal dit drie keer.

3. Vraag hen om recht te staan gedurende tien seconden. Vraag hen om vijf keer rond hun as te draaien en dan te gaan zitten.
4. Vraag hen om de ogen open te doen en in de linkerarm te knijpen van de persoon die rechts van hen zit.
5. Vraag aan drie personen in de groep om recht te staan en een lichte schop (of lichte tik op de onderbenen) te geven aan drie personen uit de groep die het eerst verjaren vanaf januari gerekend.

Aandachtspunt bij stap 6.

Indien je vermoedt dat leerlingen potentieel misbruik zouden kunnen maken van deze opdracht, kan je stap 6 laten vallen.

Vraag daarna aan alle leerlingen om terug in stilte te gaan zitten voor een **reflectie** over deze opwarmingsoefening.

1. Wie alle bevelen gevolgd heeft zonder nadenken, mag rechtstaan.
Wie twijfelde, mag op de grond gaan zitten naast de stoel of het kussen.
Wie minstens één regel niet gevolgd heeft, mag op de stoel of het kussen blijven zitten.
2. Vraag aan drie leerlingen (een leerling die rechtstaat, een leerling die op een kussen/stoel zit, een leerling die op de grond zit) om uit te leggen waarom ze de regel wel/niet volgden of twijfelden.

3. Daarna gaat iedereen terug in de cirkel zitten en kunnen andere leerlingen reageren.

- Met wie zijn ze het eens? Waarom?
- Wie denkt nog iets anders? Leg uit.

4. Reflecteer samen over de **grote vragen**:

- Zijn regels belangrijk? Waarom wel/niet?
- Hoe komt het dat (de meeste) leerlingen tijdens de opwarmingsoefening de opdracht volgden (zonder te twifelen)? Doen we dat meestal? Hoe komt dat?
- Moet je altijd alle regels volgen? Overal? Ja/nee, waarom?
- Bestaan er situaties waarin je regels niet moet volgen?
  - › Welke? Geef een voorbeeld? Leg uit waarom.
  - › Vind je dat leerlingen van jullie leeftijd mogen spijbelen om te deel te nemen aan klimaatbetingen of acties voor een goed doel? Ja, nee? Leg uit waarom. Indien ja, zijn er nog andere redenen waarom leerlingen zouden mogen spijbelen van school?
- Maak in groepjes van drie één van de volgende twee zinnen af:
  - › 'Regels moet je altijd volgen omdat...'
  - › 'Als... dan moet je de regel niet volgen.'

Mogelijke voorbeelden als antwoord:

- Regels moet je altijd volgen omdat het anders chaos wordt.
- Als een regel schadelijk is voor sommige mensen, moet je de regel niet volgen.

Schrijf alle zinnen op en hou ze bij tot het einde van de workshop.

STAP 2

CREATIEVE OPDRACHT OVER REGELS

1. Maak in groepjes van vier een **collage-tekening** op A3 met als titel 'een school zonder regels'.
2. Ga daarna terug in de kring zitten en leg de werken in het midden van de cirkel.
3. Elk groepje legt om de beurt kort uit wat op het werk te zien is. De anderen mogen vragen stellen. Daarna wordt samen gezocht bij welk ander werk uit de cirkel dit werk aansluit. Het werk wordt naast een ander werk gelegd waar het best bij aansluit.
4. Plenaire **reflectie** over de werken:
  - Wat valt op?
  - Welke belangrijke ideeën kwamen tijdens de voorstellingsronde naar voor?Deze woorden worden genoteerd op een post-it en bij de werken gelegd.
5. Welke vragen blijven hangen na deze oefening? Bedenk per twee een **grote vraag**. Deze vragen worden genoteerd op een A3. Eén van deze vragen wordt door de groep gekozen via stemming. Hierover reflecteer je kort met de groep.

Een **grote vraag** is een vraag die uitnodigt om samen verder en dieper te denken. Grote vragen of filosofische vragen zijn open en algemeen van aard.

Bijvoorbeeld:

- Bepaalt mijn naam wie ik ben?
- Kan je samenleven met iemand die helemaal anders denkt dan jou?
- Is het goede aangeleerd of aangeboren?
- Is geweld eigen aan de mens?
- Wat betekent respect?
- Waarom bestaan er regels?
- Doen goede mensen ook slechte dingen?
- Waar komen mijn gedachten vandaan?

STAP 3

HET MILGRAM EXPERIMENT

1. Leg een touw in het midden van de cirkel met drie papieren waarop 'eens', 'oneens' en 'twijfel' staat. Leg 'eens' en 'oneens' aan de uitersten. 'twijfel' komt in het midden van het touw.

ONEENS

TWIJFEL

EENS

Kies één van deze **stellingen**:

Iedereen is in staat een ander mens te doden, ook ikzelf.

Ieder mens is in staat om vreselijk geweld te plegen, ook ikzelf.

2. Wie denkt dat hij/zij in staat is om een ander mens te doden/ vreselijk geweld te plegen? Neem plaats op de lijn.
3. Vraag aan drie leerlingen om hun positie toe te lichten en te onderbouwen met een argument (twee leerlingen die op de uiterste posities staan, een leerling die het dichtst bij twijfel staat).
4. (LO p.17) Kijk samen naar een video over het **Milgram experiment** of vertel kort het Milgram experiment aan de leerlingen.

Still uit de [video Milgram experiment](#) (05'53")

Animatiefilm Milgram experiment (05'46")

- Stop de animatiefilm na 01'38", wanneer de vraag gesteld wordt of jij denk dat er iemand in staat zou zijn om tijdens het experiment dodelijke schokken toe te dienen van meer dan 300 volt.

Stel de volgende vraag aan de leerlingen en schrijf hun prognose op. **'Hoeveel % van de vrijwilligers zal overgaan tot het toedienen van een dodelijke schok?'** Speel daarna de film verder af. Vermeldt op het einde van de film zowel de conclusie van Milgram als de bevindingen die onderzoekers later rapporteerden (zie kader).

- Gezamenlijke **reflectie** over de film:
  - › Wie heeft zijn standpunt veranderd na het zien van de film? Op welke manier?
  - › Hoe komt het volgens jullie dat een groot deel van de vrijwilligers bereid was om tijdens dit experiment een dodelijke schok toe te dienen?
  - › Waarom zijn (sommige) mensen geneigd om bevelen te volgen, zelfs als ze ingaan tegen hun persoonlijke waarden?
  - › Kennen jullie andere hedendaagse voorbeelden waarbij een soortgelijke tendens tot (blinde) gehoorzaamheid of volgzzaamheid speelt?
  - › Wat denken jullie, zijn deze proefpersonen eerder blind gehoorzaam of eerder volgzzaam? Volgzzaam betekent in deze context dat de proefpersonen kiezen om de opdrachten die ze krijgen, te volgen (omdat ze bijvoorbeeld overtuigd zijn dat dit het beste is) of is het blinde gehoorzaamheid?
  - › Maken we zelf onze eigen keuzes? Of kiezen onze ouders, leerkrachten, influencers, onze helden op tv,... in onze plaats?

De Amerikaanse sociaalpsycholoog Stanley Milgram organiseerde in 1961 een experiment om te onderzoeken hoe het kwam dat zoveel nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog bereid waren om zoveel geweld te plegen en afschuwelijke dingen te doen.

Het experiment bestond eruit dat Milgram aan vrijwilligers vertelde dat hij onderzoek deed naar de ontwikkeling van prestaties onder druk van straf. Hij vroeg de vrijwilligers om te helpen in de vorm van het toedienen van elektrische schokken aan andere mensen die een vraag (in een andere ruimte) van een vragenlijst verkeerd hadden beantwoord.

Het apparaat waarmee de schokken toegediend werden, begon onschuldig met 15 volt en werd langzaam opgedreven tot het afschrikwekkende maximum van 450 volt. (Vanaf 220 volt is het al mogelijk om iemand te doden.)

De vrijwilligers die de schokken toedienden, wisten niet dat de schokken niet echt waren en de geluiden van pijn gesimuleerd werden door een acteur. Van de vrijwilligers bleek dat 65% van hen de orders van de wetenschapper (tijdens dit onderzoek een man in witte jas) opvolgden. Deze vrijwilligers waren bereid om dodelijke schokken toe te dienen en door te gaan tot 450 volt. Twee op drie dus. Een belangrijk element tijdens de test was dat de wetenschapper steeds herhaalde dat 'het experiment vereiste dat we moeten doorgaan' en af toe zei de wetenschapper ook 'ik neem de volledige verantwoordelijkheid op mij'.

Later onderzoek nuanceert deze bevindingen van Milgram, omdat hij niet alle varianten vermeldt die hij heeft uitgevoerd. Milgram publiceerde enkel het onderzoek met veertig proefpersonen, waar 65% tot het uiterste ging (450 volt). Als we echter de bevindingen van de 23 varianten naast elkaar leggen, blijkt dat 57% van de bijna duizend deelnemers wel ongehoorzaam was.^{1,2}

¹ Reicher, S. D., Haslam, S. A., and Miller, A. G. (2014). What makes a person a perpetrator? The intellectual, moral, and methodological arguments for revisiting Milgram's research on the influence of authority. *J. Soc. Issues* 70, 393–408. doi: 10.1111/josi.12067

Reicher, S. D., Haslam, S. A., and Birney M.E (2014) Nothing by Mere Authority: Evidence that in an Experimental Analogue of the Milgram Paradigm Participants are Motivated not by Orders but by Appeals to Science. *J. Soc. Issues* 70, 473–488 <https://doi.org/10.1111/josi.12072>

² Perry, G. (2013) Deception and Illusion in Milgram's Accounts of the Obedience Experiments, *Theoretical and Applied Ethics* 2 (2):79-92 (2013)

Maken we zelf onze eigen keuzes? Of kiezen onze ouders, leerkrachten, influencers, onze helden op tv... in onze plaats?

5. Leg een touw in het midden van de cirkel met drie papieren waarop 'eens', 'oneens' en 'twijfel' staat. Wie denkt dat hij/zij zijn keuzes helemaal zelf maakt? Neem plaats op de lijn. Vraag aan drie leerlingen om hun positie toe te lichten en te onderbouwen met een argument (twee leerlingen die op de uiterste posities staan, een leerling die het dichtst bij twijfel staat).

ONEENS

TWIJFEL

EENS

Leg uit dat **de conclusie van Milgram** was dat de 65% die hij beschreef, blind gehoorzaamde aan een autoriteit, de wetenschapper in de witte jas. Terwijl onderzoekers Alex Haslam en Stephen Reicher in 2014 na grondige studie van Milgram's werk concludeerden dat de proefpersonen eerder volgbaar dan blind gehoorzaam waren. Ze onderwierpen zich niet aan de autoriteitsfiguur in de witte jas, maar besloten hem te volgen omdat ze geloofden dat ze iets goed deden, namelijk de wetenschapspraktijk ondersteunen. Een van de deelnemers gaf bijvoorbeeld aan dat hij hoopte dat zijn dochter die ziek was, door progressie in de wetenschap zou kunnen genezen. Deze overtuiging zorgde ervoor dat een deel van de deelnemers toch doorging na momenten van ernstige twijfel.

- Wat zijn jullie reflecties hierover?
- Klopt het volgens jullie dat we als mens soms slechte daden stellen omdat we overtuigd zijn dat dit het goede is?

EXTRA KIJKTIP

Le Jeu de la mort is een documentaire van Christophe Nick, geregisseerd door Thomas Bornot, Gilles Amado en Alain-Michel Blanc en geproduceerd door France Télévisions en Swiss Radio Television 1 in 2009. Het gaat over een spelshow (La Zone Xtreme) op tv waarin een kandidaat steeds sterkere elektrische schokken aan een andere kandidaat moet toedienen, die uiteindelijk tot de dood kunnen leiden. Deze opzet is geïnspireerd op het Milgram-experiment. Het grootste verschil met het oorspronkelijke experiment is dat de wetenschappelijke autoriteit wordt vervangen door een televisiepresentator. Als een deelnemer na verschillende aanmoedigingen van de presentator twijfelde om door te gaan, werd het publiek in de zaal aangespoord hem te overtuigen om door te zetten. Het gehoorzaamheidspercentage was 81%, wat hoger is dan de meeste resultaten van Milgram. Een van de hypothesen is dat het publiek een grote invloed heeft op de gehoorzaamheid en de deelnemers meer kon motiveren om door te gaan, terwijl andere onderzoekers vermoeden dat televisie vandaag de dag meer impact heeft op mensen dan wetenschappers.

Still uit de documentaire [Le Jeu de la mort](#).

4. Vertel kort het **Milgram experiment** in eenvoudige taal:

Een wetenschapper wou na de Tweede Wereldoorlog begrijpen waarom zoveel mensen in staat waren om zoveel geweld te plegen en afschuwelijke dingen te doen. Daarom organiseerde hij een experiment waarbij proefpersonen gevraagd werden om elektrische shocks toe te dienen als een persoon in een andere ruimte foute antwoorden gaf op een vraag die deze proefpersoon stelde. De proefpersonen wisten niet dat de schokken niet echt waren en dat de persoon in de andere ruimte die de vragen beantwoordde, een acteur was. De wetenschapper in de witte jas speelde een belangrijke rol. Hij zei aan de proefpersonen die twijfelden dat ze verder moesten doen omdat dat moest voor het experiment. Hij zei ook dat hij de verantwoordelijkheid op zich nam.

Reflectie met leerlingen:

- Wat denken jullie? Hoeveel personen op 100 hebben tijdens het experiment een dodelijke schok toegediend? Waarom denk je dat?
- Leg uit dat een deel van de proefpersonen doorgingen tot 450 volt, wat zelfs meer is dan een dodelijke schok.
  - › Hoe komt dat volgens jullie?
- Waarom gehoorzaamden deze proefpersonen aan deze wetenschapper? Zelfs als ze twijfelden?
- Wat kunnen we leren uit dit experiment? Wat leert dit experiment ons over de mens? Is iedereen in staat om onder bepaalde omstandigheden iets slechts te doen als je onder druk gezet wordt? Heb je dat zelf al eens meegeemaakt?
- Hoe kunnen we vermijden dat mensen zich laten verleiden tot slechte daden?

LEESTIP

[Filosofisch gesprek met kinderen](#) uit de lagere school over groepsdruk, autoriteit en gehoorzaamheid (het Milgram experiment wordt hier ook filosofisch besproken met kinderen).

STAP 4

AFSLUITEN

Ga terug naar de zinnen die opgeschreven werden op het einde van stap 1.

Zijn jullie het nog steeds eens met deze zin? Wie wil zijn zin aanpassen? Leg uit waarom.

Regels moet je altijd volgen omdat...

Als... dan moet je de regel niet volgen.

De goede soldaat

THEMA'S

Goed en kwaad, vrije wil, nature/nurture

MATERIAAL

- Beeld op A3 van een kostuum van een Duitse bezetter
- Post-its
- Stiften

CENTRALE VRAAG TIJDENS DE WORKSHOP

Dit is het kostuum van een Duitse bezetter. Over de identiteit van deze persoon weten we niks.

Stel dat we deze persoon een eigenschap zouden kunnen geven om van deze persoon 'een goed mens' te maken. Welke eigenschap zou dat zijn?

STAP 1

OPWARMING

1. Leerlingen zitten in een cirkel (zonder banken). In het midden van de cirkel ligt een grote afbeelding van het uniform van een Duitse nazi- soldaat.
2. Leg uit dat we deze soldaat met eigenschappen gaan 'aankleden' tot een goed mens.
3. De leerlingen krijgen een post-it en bedenken per twee eigenschappen die we nodig hebben om van deze soldaat 'een goed mens' te maken.
4. Elk groepje stelt zijn eigenschappen voor.
5. Daarna moeten de leerlingen terug per twee kiezen welke eigenschap ze de allerbelangrijkste vinden van een goed mens. Schrijf deze eigenschap op een nieuwe post-it.
6. Om de beurt gaat één van de leerlingen uit elk groepje naar het midden en kleeft de post-it op de afbeelding van het kostuum. Ze vertellen er telkens bij waarom ze deze eigenschap gekozen hebben.
7. Na elke extra eigenschap wordt aan de hele groep gevraagd:
  - Vinden jullie dit ook een goede eigenschap? Waarom wel/waarom niet?
  - Past deze eigenschap bij de andere eigenschappen? Deze post-it kan dan eventueel verplaatst worden naast post-its met andere eigenschappen. Zo vorm je groepen met eigenschappen die bij elkaar horen.

***Wat is de
allerbelangrijkste
eigenschap van een
goed mens?***

Brünnchen, Ringhorn, Mein Kater

Collectie Paul Pastiels

STAP 2

CREATIEVE OPDRACHT

Als alle eigenschappen overlopen werden, denken leerlingen in groepjes van drie na over de belangrijkste eigenschap en vullen de volgende zin aan:

Een goed mens is iemand die... omdat...

Deze zin wordt de titel van een **tekening/collage** die ze per drie maken.

1. De leerlingen gaan met hun tekening/collage in de cirkel zitten en leggen hun werk in het midden.
2. Alle leerlingen lopen even rond in de cirkel en bekijken elkaars werken. Daarna gaan ze zitten.
3. Elk groepje leest de titel voor en legt kort uit aan de groep waarom een goed mens er volgens hen zo uit ziet.
4. Na elke uitleg volgt er een korte plenaire **reflectie** met de hele groep.
  - Zijn jullie het eens met deze titel? Wie heeft nog een vraag of bedenkingen bij deze titel?
  - Vinden jullie dit ook een goede eigenschap? Waarom wel/waarom niet?
    - › Geldt deze definitie voor alle mensen? En alle soldaten? Overal in de wereld?
    - › Hoe verwerf je deze eigenschap? Zit deze in jouw karakter of is het iets dat je kan aanleren?
    - › Als alle soldaten deze eigenschappen zouden bezitten, hoe zou een oorlog er dan uit zien? Zou er dan nog oorlog zijn?
  - Past deze eigenschap bij de andere eigenschappen die in de cirkel liggen?
  - Bij welke andere werken hoort dit werk? Leg het naast de andere werken waar het bij past. Zo vorm je groepen met eigenschappen die bij elkaar horen.

5. Afsluitende reflectie over **grote vragen**:

- Kan je leren wat goed is (thuis, op school, op sociale-media)? Of zit het in ons vanaf de geboorte?
- Zou jij dezelfde gedachten over goed en kwaad hebben als je in een ander werelddeel leefde? Of als er een oorlog uitbreekt? Waarom?
- Wie beslist wat goed en slecht is? Kiezen anderen dat voor ons, of kiezen we dat zelf?

- Wanneer is een daad echt 'goed'? Hoe kunnen we dat weten? Hangt dat af van de gevolgen van die daad of eerder van de goede intentie?
- Verandert de definitie van goed en kwaad doorheen de tijd? Zullen de mensen binnen 100 jaar een ander idee hebben van wat goed en slecht is? Hebben jouw grootouders of overgrootouders een ander idee over wat goed en slecht is? Indien ja, hoe komt dat? Is het dan tijdsgebonden?

Wie beslist wat goed en slecht is? Kiezen anderen dat voor ons, of kiezen we dat zelf?

Mara en de trein

THEMA'S

Verantwoordelijkheid, herinnering, goed en kwaad, heden en verleden

MATERIAAL

- Drie tekeningen (geprint) die bij het verhaal van Mara horen
- Afbeelding van een deportatiewagon
- Afbeelding van de Zaal van de Tijd in Train World
- Afbeelding van rijtuigen uit Train World
- Afbeelding van sabotagetang, spoorwegarbeiders uit de Tweede Wereldoorlog, Duitse bezetters
- Stiften
- Papier
- Touw
- Drie papieren met tekst 'verantwoordelijk', 'niet verantwoordelijk' en 'twijfel'

STAP 1

FILOSOFISCH VERHAAL. MARA EN DE TREIN.

1. Leerlingen zitten in een cirkel op stoelen of kussens. De tekeningen die bij het verhaal van Mara horen, liggen in het midden.
2. De begeleider kondigt aan dat hij/zij een verhaal zal voorlezen. De prenten worden getoond.
3. De begeleider duidt drie leerlingen aan die een extra opdracht krijgen tijdens het voorlezen van het verhaal.
  - Eén leerling is verantwoordelijk voor de personages uit het verhaal (wie zijn ze? Beschrijf hen).
  - Eén leerling is verantwoordelijk voor het stukje geschiedenis dat in het verhaal aan bod komt (wat zijn we te weten gekomen over de Tweede Wereldoorlog?).
  - Eén leerling is verantwoordelijk voor het einde van het verhaal (hoe eindigt het verhaal?).
4. Daarna begint de begeleider het verhaal te vertellen. Er wordt gevraagd aan de kinderen om aandachtig te luisteren. Tijdens het vertellen worden de drie prenten getoond.

Mara en de trein

Er was eens een klein meisje in een klein land. Haar naam is Mara en ze is zeven jaar oud. Het land van Mara kan je waarschijnlijk raden? Mara woont in België.

Zeggen dat België klein is, kan misschien een beetje overdreven lijken, maar voor Mara, die vaak met de trein reist, is het klein. Ze heeft al vaak gereisd door uitgestrekte landen.

Mara houdt van treinen en ze kent de meeste treinen goed. Er zijn treinen die kleine steden verbinden en die als grote trams zijn. Maar er zijn ook langere treinen die grote steden met elkaar verbinden. En dan zijn er nog treinen waar je in een speciaal rijtuig kunt eten. Maar de leukste treinen zijn de treinen waarin je ook kunt slapen.

Toch is er nog steeds één trein die Mara niet kent: de trein met hoge snelheid. Ze vindt het ook erg moeilijk om zich een trein voor te stellen die sneller dan 300 kilometer per uur rijdt.

Deze zomer is Mara op bezoek bij haar grootmoeder, Rebecca. Oma Rebecca is een hele oude vrouw. Ze heeft veel meegemaakt: een oorlog, gevlucht naar het buitenland, en het verlies van haar lieve man Franz. Maar ze heeft ook mooie momenten meegemaakt, zoals de geboorte van Mara. Mara is haar geluksbrenger, vertelt ze vaak.

Deze zomer is de eerste keer dat Mara en oma Rebecca zoveel tijd samen kunnen doorbrengen.

Op een ochtend vraagt Mara aan oma: *Mamouchka, hou je ook van treinen?*

Met een lange zucht antwoordde oma: *"Nee Mara, als ik een trein zie dan komen er triestige herinneringen naar boven. Ik zie ze liever niet en ik wil er zeker niet in gaan zitten."*

Mara kan dat niet geloven en wordt heel nieuwsgierig. Ze kijkt haar oma vol verbazing aan: *"Echt, Mamouchka? Neem jij nooit de trein? Dat kan toch niet?"*

Oma antwoordt: *"Nee, Mara."*

"Maar... waarom Mamouchka?", vraagt Mara ongeduldig.

"Omdat...", en oma kijkt snel weg.

"Maar ik wil het weten!" zegt Mara.

Oma kijkt triest: *"Nee, mijn lieve Mara. Het is een heel triest verhaal."*

Mara is ongeduldig: *"Maar ik wil nog steeds weten waarom! Alsjeblieft Mamouchka!"*

Oma zucht: *"Weet je het zeker?"*

"Ja!", roept Mara uit.

Oma haalt diep adem en begint langzaam haar verhaal te vertellen:

"Je weet, Mara, dat onze mensen tijdens de oorlog werden weggejaagd en zelfs gedood. Hitler wou het liefst van alle Joden af. Ze werden naar kampen gestuurd waar ze gedood werden."

Oma stopt met haar verhaal als ze merkt dat Mara in shock is.

"Ik merk dat je geschrokken bent van mijn verhaal, Mara. Zal ik stoppen met vertellen?"

Mara antwoordt: *"Nee nee Mamouchka. Vertel verder, alstublieft! Je hebt nog niet over treinen gesproken. Wat heeft jouw verhaal te maken met de trein?"*

Oma kijkt naar Mara en besluit om toch verder te vertellen.

"Lang geleden had ik een vriendin, Judith. Ze was mijn buurmeisje toen ik tien jaar was. We brachten veel tijd samen door al spelend in de buurt. We zaten in dezelfde klas en waren onafscheidelijk. En dan, op een dag, krijgen we te horen dat zij en haar familie gedwongen moesten vertrekken, ver weg. Onze familie is gelukkig ontsnapt aan dit plotse vertrek, maar Judith moest vertrekken. Ik kon geen afscheid nemen toen ze naar de trein vertrok. Het was verschrikkelijk! Ik leerde later van iemand uit het verzet dat de Joden in het grootste geheim in de Dossinkazerne werden verzameld. Toen begreep ik dat Judith ook in een goederenwagon was gezet. We zagen deze wagons soms voorbijrijden. Eén keer heb ik verschrikkelijke kreten gehoord uit zo'n wagon. Alles bevroor vanbinnen. Ik zal die angst en dat geluid nooit vergeten."

Mara is onder de indruk van het verhaal van haar oma. Maar toch zit ze ook nog met een vraag. *"Maar Mamouchka, het is toch niet de schuld van de trein wat je me daar vertelt. De trein doet toch niemand kwaad. Het is de schuld van Hitler."*

Oma denkt even na. *"Nee Mara, zo eenvoudig is het niet. De spoorwegen waren ook verantwoordelijk! Want zij hebben de mensen mee vervoerd naar de kampen."*

Mara herhaalt: *"Oké, Mamouchka, je hebt gelijk. Maar de trein is toch niet verantwoordelijk voor de beslissing van de mensen? Als we samen met de trein gaan, zal er niets gebeuren. Ik zal je hand vasthouden en de slechte herinneringen zullen verdwijnen."*

Oma zegt verdrietig: *"Lieve schat, ik kan Judith niet zomaar vergeten. Ze leeft in mijn hart tot mijn allerlaatste dag."*

Mara denkt even na. *"Als ze in je hart zit, Mamouchka, dan nemen we haar mee! We nemen met drie de trein. Jij, Judith en ik!"*

Mara knipoogt. Oma merkt dat Mara niet zal opgeven. *"Ok, mijn kleine deugniet. We gaan met drie een treinreis maken."*

Een week later stappen Mara en oma op de trein in Brussel Zuid naar Oostende. Ze gaan naar zee. Judith reisde mee in het hart van oma. Tijdens de reis van meer dan een uur vertelde oma over Judith, over het verzet en over haar bijzondere jeugd tijdens de oorlog.

Toen oma een jaar later stierf, maakte Mara een mooie tekening van haar en haar oma vóór de prachtige stoomlocomotief Type 12 die in Train World staat.

Een trein kan toch zelf niet verantwoordelijk zijn voor iets slecht, denkt Mara opnieuw als ze naar de tekening kijkt. Het zijn de mensen die de wagon goed of slecht gebruiken.

STAP 2

REFLECTIE OVER HET VERHAAL.

- De drie leerlingen starten met toelichten.
    - › Beschrijf de personages
    - › Wat zijn we te weten gekomen over de Tweede Wereldoorlog?
    - › Hoe eindigt het verhaal?
  - Vraag aan de andere leerlingen of er nog andere zaken zijn die ze willen aanvullen.
  - Mara houdt van treinen, oma niet. Hoe komt dat?
  - Wat is de link tussen de derde prent en de tentoonstelling in Train World?
  - Over welke thema's gaat dit verhaal (herinneringen, oorlog, liefde, verbondenheid, verantwoordelijkheid, goed en kwaad, reizen...)?
  - Dit verhaal gaat ook over verantwoordelijkheid. Oma vindt dat de spoorwegen mee verantwoordelijk zijn voor het leed dat Judith werd aangedaan. Mara vindt dat treinen of voertuigen zelf niet verantwoordelijk kunnen zijn. Ze vindt dat enkel mensen verantwoordelijk kunnen zijn voor slechte of goede daden. Wat denken jullie?
- Wat betekent het om verantwoordelijk te zijn? Denk even na per twee, schrijf op een post-it en geef een voorbeeld:
    - › Verantwoordelijkheid betekent...
    - › Ik ben zelf verantwoordelijk voor... omdat...
  - Is oma verantwoordelijk voor Mara? Zijn jullie grootouders verantwoordelijk voor jullie? En jullie? Zijn jullie verantwoordelijk voor jullie grootouders?
  - Zijn leerkrachten verantwoordelijk voor hun leerlingen? En omgekeerd, dragen leerlingen een verantwoordelijkheid naar de leerkracht toe?

Kunnen objecten verantwoordelijk zijn? Of enkel mensen?

Leg een touw in de cirkel met drie papieren.

VERANTWOORDELIJK — TWIJFEL — NIET VERANTWOORDELIJK

Deel de afbeelding van de sabotagetang, spoorwegaarbeiders uit de Tweede Wereldoorlog, Duitse bezetters en de deportatiewagon uit aan vier leerlingen in de cirkel. Ze mogen om beurt de prent op de lijn leggen en uitleggen waarom die volgens hen daar past. Daarna mogen de anderen reageren. Zijn ze het eens of niet? Waarom? Ze mogen het object dan ook verplaatsen op de lijn.

© Marie-Françoise Plissart

- **Zaal van de Tijd.**
  - › Laat een afbeelding zien van Zaal van de Tijd (de klokken in het museum).
  - › Wie herinnert zich dit beeld uit het museum?
  - › Wat hebben de klokken met spoorwegen te maken?
  - › Wie heeft er ooit al een trein gemist?
  - › Oma is in het verhaal ontsnapt aan het vertrek met de goederenwagon. Hoe zou haar leven er anders hebben uitgezien, denken jullie?
  - › **Grote vraag.** Bepaalt toeval ook mee hoe ons leven eruitziet?
- Oma sterft aan het einde van het verhaal. Weten jullie hoe oud oma Rebecca werd (ze was tien jaar tijdens de Tweede Wereldoorlog). Wat denken jullie? Had ze een lang en gelukkig leven of niet? Leg uit waarom?

Bepaalt toeval ook mee hoe ons leven eruitziet?

STAP 3

CREATIEVE AFSLUITER

Teken jouw favoriete trein en teken ook wie je graag wil meenemen op treinreis. Je grootouders, je huisdier, je beste vriend(in), papa of mama, broer of zus...? Je mag je hiervoor laten inspireren door de afbeeldingen van de rijtuigen uit Train World.

LITERATUURLIJST

Anthone, R. & Mortier, F. (2007). *Socrates op de speelplaats: Theorie en praktijk van het filosoferen met kinderen*. Acco.

Cornelissen, E. & Tency, I (2024). *Grote vragen van kleine kinderen : praten over gevoelige thema's*, Owl Press

Cornelissen, E., & Galle, G. (2020). *Filosoferen in PAV*. Hoofdstuk uit Handboek vakdidactiek Project Algemene Vakken - Placké, Inge; Van Cauteren, Acco

Cornelissen, E., Van den Broeck, L., Galle, G. (2024) *Kritisch denken stimuleren via filosofische leeractiviteiten*. In E. Tanghe, W. Smets & W. Schelfhout (Eds.), *Wij weten van praten*. Overleg op school als cultuur en praktijk (pp.39-50), Politeia.

Lafrarchi, N., Van Alstein, M., Cornelissen, E., and De Schrijver, J. (2024). *Controversiële thema's in de geschiedenisles : leerkanalen voor dialoog en reflectie*. In S. Bollen, B. Delanote, J. De Schrijver, W. Smets, J. Van Doorselaere, & J. Van Schaftingen (Eds.), *Sleutels tot historisch denken : handboek vakdidactiek geschiedenis* (pp. 190–204). Borgerhoff & Lamberigts.

Sharp, A.M., 2007. *Let's go visiting: Learning judgment-making in a classroom community of inquiry*. *Gifted Education International*, 23(3), pp. 301-312.

Skrefsrud, T.A., 2024. *Intercultural Dialogue in Diverse Classrooms: Debating the Socratic Dialogue Method from a Postcolonial Perspective*. *Religions*, 15(1), pp.98.

Sprod, T., 2001. *Philosophical discussion in moral education*. Routledge, Abingdon, UK.

Meer referenties over filosoferen met kinderen:

<https://www.philocite.eu/publications-et-articles/>

Meer info over Visual Thinking Strategies: <https://vtshome.org>

KIJKTIP

Young Plato is een observerende documentaire die zich afspeelt in het naoorlogse Ardoyne, een gemarginaliseerde arbeidersgemeenschap in Belfast die al generaties lang geteisterd wordt door armoede, drugs en wapens. De film brengt de droom van schoolhoofd Kevin McAreevey en zijn toegewijde, visionaire team in kaart en laat zien hoe kritisch denken en filosofische reflectie-oefeningen kinderen in staat kunnen stellen en aanmoedigen om verder te kijken dan de grenzen en beperkingen van hun eigen gemeenschap. We zien hoe filosofische gesprekken hen kan aanmoedigen om de mythologieën van oorlog en geweld kritisch te bekijken. Het stelt hen ook in staat om sommige verhalen van hun ouders, leeftijdsgenoten en hun eigen sociaal-economische groep in twijfel te trekken.

Bij de documentaire hoort een lesmap om met kinderen uit de lagere school te filosoferen over oorlog, geweld, conflict, maar ook vriendschap, geluk en samenleven komen aan bod.

<https://www.bluebirddocs.org/young-plato>

Train World

Prinses Elisabethplein 5, 1030 Schaarbeek

Educatief pakket in het kader van de tijdelijke tentoonstelling
'NMBS, Bezet Bedrijf. Tussen collaboratie en verzet.'
26.09.2025 t.e.m. 28.06.2026.

